HRVATSKI KNJIŽEVNI JEZIK I PITANJE VARIJANATA

posebno izdanje
časopisa
kritika
svezak 1.
zagreb 1969

CENTAURSKI RJEČNIK CENTAURSKOG JEZIKA

(RECENZIJA RJEČNIKA H-S KNJIŽEVNOG JEZIKA, I—II, 1967)

Tomislav Ladan

I

Kako bi bilo što jasnije o čemu je riječ, nastojat ću biti nešto malo opširniji i sustavniji. U samom naslovu ovog priručnika stoji »književnog jezika«... A što je to uopće književni jezik? Najprirodnije i najjednostavnije je, mislim, odgovoriti: književni jezik jest jezik književnosti. Na svijetu, naravno, ne postoji jedna jedinstvena književnost, nego mnogo njih, prema lingvističkom obliku u kojem su nastale i nastaju. Možemo, dakle, govoriti samo o pojedinim ili stanovitim književnostima — a tako se i govori.

Postoji, znamo, nešto što se naziva hrvatskom književnošću. (Ona je u najnovije vrijeme obuhvaćena i materijalno, jednim impozantnim nizom knjiga nazvanim »Pet stoljeća hrvatske književnosti«). Imamo, eto, i bjelodan, činjenički dokaz, tekstualne predloške tako ostvarene i nazvane književnosti. Posve je naravno i logično, da ta hrvatska književnost ima svoj hrvatski književni jezik. I uistinu: ona je i pisana nekakvim jezikom. Od Marulića, preko Držića i Gundulića, do Ujevića i Krleže — ta je književnost pisana jednim kompleksnim lingvističkim izrazom, književnim amalganom čakavštine, štokavštine, kajkavštine. Taj koine, u kojem sudjelujemo kad čitamo (npr. Juditu, Dunda Maroja, Osmana, Žedan kamen na studencu i Petricu Kerempuha) jest jezik hrvatske književnosti, oruđe, oblik toga petstoljetnog literarno-lingvističkog corpus-a.

Pitanje je sada vrlo jednostavno: donosi li Rječnik koji je pred nama taj i takav lingvistički kompleks: književni koine. Odgovor će biti isto toliko jednostavan koliko i odrješit: ne donosi.

Dakle: što se tiče hrvatskog književno-kulturnog blaga (ne od Bašćanske ploče do Dubravka Horvatića, već od začinjavaca do naših suvremenika) ovaj Rječnik ga ne zastupa.

Jasno: dobar je dio naše stare i starije književnosti izražavan u čakavštini i kajkavštini, pa je onda donekle razumljivo što će standardni rječnik standardnog književnog jezika počivati na štokavštini, koja se povijesno konstituirala kao temelj našeg književnog izričaja... I sve do ove točke mogli smo se pitati, ali ne i čuditi. Međutim, sada će nastupiti ne samo začuđenost nego i osupnutost.

Štokavština je temelj našeg književnog jezika. Štokavštinom su pisana hrvatska književna djela već od XV stoljeća (npr. Držićeva). No, ta je književna štokavica, kojom su pisali naši pisci od XV do XIX stoljeća — izostavljena.

A posve je protunaravno koliko i protuznanstveno što se rječnik književnog jezika jedne književnosti temelji isključivo na jeziku pisaca novijeg datuma, kad već postoje i pisci starijeg datuma. Zamislimo samo kakav bi to kulturni harakiri bio kad bi engleski rječnik književnog jezika polazio tek od Byrona (a taj je jezik književan još od Shakespearea)... Takvim se činom stariji pisci izbacuju iz jezika, zapravo iz zavičajne književnosti: nasilno se stvara rascjep između starije i novije književnosti: prekida se organski kontinuitet: nanosi golema kulturna i pedagoška šteta. Jednom riječju: stari se auktori bacaju u ropotarnicu, postaju školska strašila i pravi tuđinci u vlastitoj kući...

II

Dotični Rječnik (kako se to i u predgovoru tvrdi) temelji se na jeziku pisaca od XIX stoljeća pa dalje. Međutim, ne bi ni to još bilo najveće zlo — kad bi doista bilo tako. Hrvatski se pisci XIX stoljeća oslanjahu uvelike na raniju hrvatsku jezičnu predaju, te bi se nešto od kontinuiteta ipak dalo sačuvati i dalje promicati. Pa ako već tu nema Držića, Bunića, Gundulića, Palmotića, Kačića, Mikalje, Divkovića, Posilovića i Reljkovića — očekivali bismo barem primjere iz naših starih rječnika Della Belle, Stullija, Katančića, Voltića. Ali, ni njih tu nema. Ostaje nam nada u rječnike iz samog poodmaklog XIX stoljeća. Samo, opet ćemo se razočarati: nema ni tako važnih dvojezičnih rječnika novijeg nadnevka kao što su onaj Mažuranića, Užarevića, Veselića, Drobnića, nema čak ni Petračića, Žepića, Senca, Androvića, Parčića, Divković, I. Filipovića. I ne samo da su izbačena, zaobiđena sva ta temeljna djela hrvatske leksikografije, nego — da bi nasilje bilo još veće — zaobiđen je i sam hrvatski »Vuk«, najnadareniji hrvatski leksikograf — Bogoslav Šulek. Od svega njegovog golemog i po našu kulturu dragocjenog djela (dvojezičnog rječnika, rječnika znanstvenog nazivlja i publicističkog rada) toga jedinstvenog znalca i kovača našeg jezika — nije uzeto u obzir baš ništa.

Dakle, zaobiđena je gotovo sva hrvatska leksikografija i leksikologija hrvatske književnosti XIX stoljeća. Mnogo bolje nisu prošli ni neki ključni hrvatski auktori iz istog stoljeća. Trnskog i Tkalčevića uopće nema u popisu izvora, od Kurelca uzeto je u obzir jedno jedino djelo, a od Ante Starčevića samo jedna jedina knjiga. Valjda ne treba niti primijetiti (dalje) koliki su još naši stariji pisci posve zaobiđeni. Pa i sam Akademijin rječnik uzet je u obzir tek nominalno...

Reći će se onda kako je ovaj Rječnik rađen na temelju novijih i najnovijih auktora. I kada bi bilo tako, to bi samo po sebi bilo nedostatno i besmisleno. Ali, da bi ta besmislenost bila još besmislenija, — preskočena su, nisu uzeta u obzir ni novija znanstvena djela kao što su Pravno-povijesni rječnik Vl. Mažuranića (a uzeta je u obzir sva srpska pravna terminologija od 1926. do 1954), Benešićev Rječnik hrvatskog jezika (u rukopisu), Šta je šta Ise Velikanovića, Kušarevo Narodno blago, moderni dvojezični rječnici kao R. Filipovića i Šamšalovićev... Uzeti su za obradbu i neki najminorniji prevodioci (tko zna iz kakvih razloga), a naš najbolji i najplodniji suvremeni prevodilac Josip Tabak — nije uopće uzet u obzir. I da zaključimo (ovo pretresanje načela Rječnika i njegovih izvora): zaobiđena je hrvatska književna i leksička baština do XIX stoljeća, a zatim najvećim

dijelom i ona u XIX stoljeću ili — ublaženije rečeno — barem u svojim najbitnijim i najznačajnijim zastupnicima. To se desetkovanje nastavilo čak i u XX stoljeću, te su preskočeni mnogi temeljni rječnici, i pisci (braća Šimići uzeti su u obzir samo djelomice, kao uostalom i A. Cesarec, T. Ujević (prevodilac), P. Šegedin, Matković i tako dalje. Uz to su neki naši stariji i noviji pisci, istina, nominalno uzeti u obzir, navedeni su naime kao izvori, ali su za stvarnu potkrepu uzimani vrlo rijetko, te se može pretpostaviti da je zbiljsko stanje u Rječniku mnogo gore nego što se vidi iz samog popisa izvora... a to se otkriva čim se malo bolje zaviri u samu obradbu pojedinih natuknica.

Dakako, takvo stanovište prema golemom dijelu naše jezične baštine nije novo. Pitanje je samo koliko je lingvistički i kulturološki opravdano. Već je V. S. Karadžić, posluživši se starijim hrvatskim rječnicima (Mikalja, Della Bella, Stulli), koje mu bijaše nabavio J. Kopitar, izbacivao iz svojeg rječnika sve one riječi koje osobno nije bio čuo ili za koje mu se bilo činilo da ih — zbog ovih ili onih razloga (što većinom ne bijahu lingvističke naravi) — ne bi bilo zgodno uzimati u obzir. Njegovi učenici i sljedbenici samo su produbili tu krajnost. Rječnik Broza — Ivekovića (koji se čak zvao Rječnik hrv. jezika) nije uopće uzimao u obzir jezik hrvatskih književnika, već uglavnom riječi iz djela Karadžića i Daničića... Maretić je dobrim dijelom nastavio u tome duhu, napisavši gramatiku u kojoj naprosto zaobilazi svu hrvatsku pisanu književnost.

Tako i ovaj Rječnik dolazi kao još jedno stisnuće našeg leksičkog polja, s kojim se bilo započelo prije nekih stotinjak godina, a u duhu ideja koje moderni život i suvremeno zbiljsko stanje ne mogu nikako prihvatiti...

III

Sve su to načelne primjedbe; one nam otkrivaju samu koncepiju ovog Rječnika i posve dostatno objašnjavaju zašto taj priručnik jest kakav jest. Kada posrijedi ne bi bilo nikakvih drugih razlika — u jezičnom gradivu — već sama činjenica što postoji samosvojna i potvrđena srpska književnost, s jedne strane, i hrvatska književnost, s druge strane, postavila bi problem: kako izmiriti tu činjenicu s nazivom i jezičnom koncepcijom srpsko-hrvatskog, odnosno hrvatsko-srpskog. Naime, sama bjelodanost egzistencije dviju autonomnih i autohtonih književnosti nužno dovodi do diferencijacije u lingvističkim instrumentima.

Međutim, ovaj je Rječnik zamišljen i ostvaren tako da od početka do kraja (i u najsitnijoj pojedinosti) zaobilazi činjenicu (lingvističku, kulturološku i političku) o egzistenciji srpske književnosti i njoj svojstvenog verbalnog izraza i hrvatske književnosti i njoj svojstvenog verbalnog izraza. Ovaj Rječnik u potpunosti niječe samosvojan lingvistički instrument bilo jedne bilo druge književnosti, shvaćen kako dijakronijski, tako i sinkronijski. Njemu je to svejedno, jer mu je i jedno i drugo jedno. Naime, nazvali mi taj specifični zbir svojstava (jedne ili druge književnosti) jezičnom varijantom ili pak punim narodnim imenom — on se ne može zaobići, a pogotovo se ne smije grubo brkati, umjetno stapati i nasilno naturati (bilo po numeričkom, bilo po abecednom načelu), to jest: proglašavati normom i ono što je nenaravno i neprimjereno za jednu književnu sredinu i lingvističku upotrebu. Neki su naši jezikoslovci — čini se — toliko priprosti, te misle kako će bratstvo biti veće ako onaj tko sada piše lijep, bude pisao lep, ili voz umjesto vlak ili obratno. Po toj bi logici i Makedonci i Slovenci bili naša bratskija braća kada bi govorili jezikom kojim sada ne govore, to jest — jednim umjetnim idiomom koji bi bio zajednički za sva četiri (ili više) naših slavenskih naroda... U najmanju ruku, takvo je mišljenje ne-socijalističko.

IV

Cjelovitu prosudbu ovog Rječnika moguće je provesti samo uz uvjet da se pročitaju sve natuknice. Za sada je to zbog dvoga nemoguće: prvo, jer Rječnik još nije dovršen i — drugo — jer to narav ovakve recenzije ne dopušta. Pa ipak, čak i nekoliko ovlašnih pogleda (pregled nekolikih uzoraka) potvrđuje staro pravilo— svaki dio govori i o cjelini.

A) nesustavne i pogrešne etimologije

Temeljne riječi našeg jezika nisu ovdje etimologijski obrađene, to jest: nema ni oznake podrijetla, niti jezičnog praoblika. Ostaju dakle tuđice, posudbenice. Kod njih bi barem trebalo (što je već nepisani zakon i kod rječnika s mnogo manjim pretenzijama) donijeti u svakom slučaju — gdje je god to moguće — oznaku podrijetla (iz kojeg je jezika riječ preuzeta), a svakako i njezin izvorni oblik. Međutim, izvornih oblika tu nema, ni za grčke, ni za latinske, ni za engleske, ni za francuske, ni za ruske, ni za njemačke, ni za talijanske riječi. Budući da se mnoge od tuđica i dan-danas pišu izvorno (kao happy ending ili croquis), velik je nedostatak to što su date samo u fonetiziranom obliku. Naime, sve kad se danas i ne bi pisalo drugačije nego isključivo fonetski, izvorni oblik bi u ovakvom znanstvenom Rječniku bio potreban čisto iz pedagoških razloga.

Riječ dendi je data samo fonetski, bez oblika dandy, u kojem se isto tako često javlja, a uz to je običan leksikografski red navesti i izvorni oblik. (Kod samog tog pojma, uzgred budi rečeno, nema ni najuobičajenih sinonima — gizdelin, fićfirić).

Neke su etimologije posve pogrešne:

za galant se kaže da je iz španjolskog, a riječ je iz francuskog jezika, iako je oblik galan španjolski;

galimatijas nije latinska riječ (kako je napisano), nego je francuska, nama je došla preko francuskog, iako se za samu francusku etimologiju pretpostavlja izraz galli mathias (vidi Kluge, Etymologisches Wörterbuch, XVIII izdanje, Berlin, 1960);

za bre se kaže da je iz turskog, ali je riječ potekla iz grčkog, kako svjedoče Škaljićev rječnik turcizama i velika Janarisova gramatika grčkog jezika:

kurva je označena kao riječ latinskog, odnosno njemačkog, podrijetla; međutim, riječ je latinskog podrijetla samo kad znači krivulja (lat. curva linea, njem. die Kurve), ali te oznake ne stoje kad dotična riječ znači bludnica, jer je onda podrijetlom slavenska ili možda iz grčkog (od he koure, cura, djevojčura, lutka);*

* ili riječ groš, za koju se kaže da je njemačka, a ona je izvorno latinska (denarius grossus — »debeli novčić«); čak ako se time hoće reći kako je ta riječ nama došla iz njemačkog, nije ni to sigurno, jer već prije XIV st. postoji češki groš, što Nijemci uzimaju i ponjemčuju.

kustura nema etimološke oznake (trebalo bi reći da je od rumunj. cutitura), a kusur ima oznaku tur.;

riječ gong, koja je malajska, nema oznake, baš kao ni grabancijaš (od gr. nekromantes, tal. gramazia);

čak ni kod riječi Germani i njezinih izvedenica nema oznake podrijetla (kelt. odnosno lat.);

ni za gojzerice nema oznake podrijetla, baš kao ni naše riječi za njih »okovanke«;

garmond, očigledna tuđica, nema nikakve etim. oznake (fr. prema C. Garmondu);

i dok će glasovir tendenciozno biti označen kao kovanica, kod riječi gas nema oznake da je tuđica; uz to, u ovom znanstvenom Rječniku nema ni znanstvenog podatka o genezi tog pojma, što ga je prema gr. riječi haos uveo briselski kemičar J. B. Helmont kao ime za atmosferski zrak.

Gotovo je nemoguće dokučiti po kakvom su kriteriju neke riječi obrađene etimologijski (barem u obliku puke naznake podrijetla: njem., gr., lat., fran.,), a druge — po naravi i položaju posve iste — uopće nisu. Jer, kad se generacija označi kao latinska riječ, zašto se ista takva oznaka uskraćuje generalu, riječi koja je barem isto toliko latinska i toliko tuđica koliko i generacija... Taj je kriterij toliko ovlašan i nasumičan, da ga zapravo uopće nema. A osim toga, kaže li se za admirala da je njemačka riječ (a arapskog je podrijetla), zašto onda za karabin da je arapska (a vjerojatno nam je došlo od franc. carabine, iako je izvorno maurska). Ovdje se, naime, u jednim slučajevima inzistira na primarnoj, a u drugim na sekundarnoj (posredovanoj) etimologiji, a u trećim — iako su posrijedi istobitne riječi — nema nikakve oznake etimologije, izvora, posudbe. Najblaže rečeno, to je miješani kriterij, koji nikako ne pristaje znanstvenom rječniku.

B) netočnosti u definicijama

Uz natuknicu glumište stoji prvo oznaka da je riječ zastarjela (što je netočno), a zatim da znači »pozorište, kazalište« (što je netočno, jer je nepotpuno). Ta riječ ima svoje uže značenje onoga što je suprotno gledalištu: prostor u kojem se kreću glumci, scena, pozornica. Riječ nije zastarjela, jer je upotrebljavaju i najnoviji hrvatski pisci, na primjer B. Gavella — Hrvatsko glumište, 1953. Simptomatično je što je većina riječi koje su tipične u »zapadnoj varijanti« označene kao zastarjele ili slično...

gležnjak je definiran kao dio sportske opreme, ali on je i dio vojničke odjeće, a to se ovdje ne kaže;

dasa (zašto ne i daso?) nije samo pomodan čovjek, gizdelin, fićfirić, nego također muškarac koji je jak, kršan, naočit; dasovan, dasovanka, dasan, dasica, dasovanski — ma koliko da su obične riječi — ovdje nisu uopće uzete u obzir.

Česte su i nepreciznosti kod nekih elementarnih pojmova:

za dimnjak se kaže: »... odvod u vidu okomito ozidanog stupa ili metalne cijevi iznad kakve vatre«. Tu je gotovo svaka druga riječ pogreška:

1. ozidani stup je jezična i tehnička besmislica;

2. dimnjak ne dolazi iznad bilo kakve vatre (jer tolike vatre postojahu i postoje bez ikakva dimnjaka), nego je to uređaj iznad ložišta, vatrišta, ognjišta:

3. sam se taj pojam znanstveno definira ovako: »... okomiti ili savijeni odvod od nesagorive tvari, kojim plinovi s ložišta izlaze u atmosferu«.

Mnogo bolje nije prošao ni sam naš dinar, koji se definira: »dinar m. lat. 1. osnovna jedinica jugoslav. novca, 2. novac uopće«. I tu je čitav niz pogrešaka:

1. etimologija je grčka, a ne latinska: to denarion, dinar, rimski srebrnjak, 8/9 att. drahme;

2. dinar nije, dakako, samo »jedinica jugoslav. novca«, nego je uz to valutna jedinica u još osam zemalja pored SFRJ: Irak, Jordan, Aden, Alžir, Bahrein, Kuvajt, Tunis, Iran;

ili, dalje: dekada, kaže se »period od deset dana ili deset godina«, ali dekada znači više stvari:

1. razdoblje od deset dana, tjedana, mjeseci, godina;

2. dio djela koje ima deset knjiga;

3. (posebno značenje) desetodnevica u francuskom revolucionarnom kalendaru god. 1789.

Inače, pri obradbi stručnog nazivlja, vlada prava pometnja, pa i neznanje.

Tako se kaže da je glodalica isto što i strug. Međutim, to su dva posve različita stroja: prvo je fr. fraiseuse, njem. die Fräsmaschine, vulg. frezer, frezerica; drugo je pak tokarski stroj, fr. tour, njem. die Drehbank.

Kaže se, dalje, na istom mjestu da se na glodalici izrađuju zavrtnji, osovinice. I to je posve netočno, jer se na glodalici mogu izrađivati npr. zupčanici, ali se osovinice izrađuju i obrađuju na strugu. Naime, prvi je stroj za navojna vretena, puževe i pužna kola, a drugi za osovine, vijke i mnoštvo drugih predmeta kod kojih je prije svega potrebna rotaciona obradba metala... Kad se ovako griješi kod osnovnih strojeva kako tek mora biti kod složenijih uređaja...

C) sinonimi, varijante, međuuputnice

Općenito uzevši, leksikološka, polisemijska, sinonimijska, stilska strana obradbe natuknica ovdje je pretežno oskudna, ukoliko nije pogrešna.

Sinonimka je osobito nepotpuna i loše usklađena.

Dekoracija ima orden i odlikovanje, ali nema kolajne, iako se pod kolajna navodi orden, odlikovanje, medalja (a odličja, naravno, nema uopće).

Kod pojma degustator ne nalazi se kušač, iako to imaju čak i školski rječnici (vidi Hrvat.-franc. J. Dayrea). Istina, kušač je obrađeno pod K, ali uz njega nema degustatora, što bi bio ozbiljan nedostatak i za mnogo manji rječnik, a nekmoli za ovakav, gledano tehničko-leksikografski.

Riječ glavokret (potvrđena kod Krleže) označena je kao kov., a kolosijek i kolovrat — riječi istog tipa i modela — nisu. Normalno je postaviti pitanje, kakvi su to lingvistički kriteriji, kad je bjelodano da su i glavokret i kolosijek i kovanice i termini technici: jedan iz željezničarstva, drugi iz vojništva... Ista je oznaka i

kod riječi b r o j i d b a. I budući da su tolike druge imenice, i starije i novije, isto tako kovanice (a ovdje nisu označene kao takve) — zašto se to lijepi baš na brojidbu i njoj slične... Namjera je, čini mi se, odvratiti nekako od takve riječi, jer je, biva, skovana (kao da tolike druge nisu, a ona je uostalom u uporabi već prilično dugo)... A takav kriterij označnica-ogradbi nije znanstveno dopustiv, jer je kovkost našeg jezika jedno od njegovih bitnih svojstava, osobito za tehničko i apstraktno područje, bez kojih je moderni svijet nezamisliv.

Ovaj bi Rječnik valjda morao pomoći našem građaninu-prosječniku, uputiti ga u dobar, standardan jezik, pokazati mu koja je riječ normalna, ispravna (prema stanovitom lingvističkom sustavu). Ako je tako, čemu onda navoditi i ovakve nezgrapnosti, kao »konj darovnik« u značenju »darovan« (što je pogrešno i besmisleno) — a izraz je donesen samo zbog toga što je tako u Vuka S. Karadžića. I to bi mi imao biti još i Rječnik m o d e r n e književne uporabe... Valjda se po istim kriterijima donosi i Čopićeva g e v e r a u značenju p u š k a. Ili je ovom Rječniku bila namjera popisati sve što je bilo tko bilo kada napisao, ili pak samo ono što je napisano u duhu jezika. Ovdje je, sudeći po svemu, opet miješani kriterij: od jednih se pisaca unosilo s v e, a od drugih samo n e š t o, i to vrlo oprezno, ogradbeno... Drugačije je teško objasniti — da dalje potkrijepim već natuknutu primjedbu — zašto je g l a s o v i r kovanica, upućena na k l a v i r, kad je prva riječ barem isto toliko dobra kao i druga...

Tu je i g i m n a s t i k a i f i s k u l t u r a, i gimnastičar i fiskulturnik, ali t j e l o v j e ž b e nema, ni kao sinonima.

G i p s o t e k a je »zbirka v a j a r s k i h (ne nipošto k i p a r s k i h, pp.) radova«. Bilo bi bolje reći djela, kipova, tvorevina, izrađevina.

G l a s o v a t i se upućuje na g l a s a t i, ali razlika ipak postoji: stranački glasači glasuju, dok se proljetne ptičice umilno glasaju (zar ne?)...

Ali zato ima i posve nepotrebnog, vestalskog čistunstva:

g l a v i ć nije samo »mala glava; okrugli dio nečega (od šibica, na čiodi i dr.)«. Na stranu to što se kaže glavica šibice, a ne glavić šibice (sic) — zašto sramežljivo preskakati činjenicu da je g l a v i ć dio organa (anat. lat. g l a n s) po kojem čovječanstvo nastaje...

Ima tu i čistih besmislica:

Pod k i p a r e v dat je primjer »kipareva paleta«, i mala djeca znaju da kipar radi d l i j e t o m, a ne paletom.

Stilskih nezgrapnosti ima na svakom koraku:

d e v i z a... »rukovodeće načelo u životu«; bolje bi bilo onda reći »glavovodeće«, a posve je dostatno reći i samo v o d e ć e, t e m e l j n o, g l a v n o ili tek načelo.

D) n e p o t r e b n a p o d v o s t r u č e n j a

Mnogo je toga nesustavno i nedosljedno u ovom Rječniku, ali jedno je — kao zauzvrat — provedeno do samog ruba razbora: podvostručenje svih onih pojmova koji su tipični za »istočni«, odnosno »zapadni« književni usus. Gotovo do u beskonačnost ponavljaju se ovakve odredbe:

»d e k a d n i sustav, sistem desetični, decimalni sustav, sistem, koji ima za osnovu broj deset«. Tu su barem tri riječi apsolutno suvišne. Koliko je takvo nagomilavanje smiješno i nepotrebno, toliko je i neekonomično. Uz to se i to provodi na štetu jedne, a u korist druge književne uporabe.

D e m o b i l i s a t i je definirano, dok je d e m o b i l i z i r a t i samo upućeno na d e m o b i l i s a t i, što je svakako i kršenje čuvene novosadske ravnopravnosti, i to — n o t a b e n e — u onom dijelu Rječnika koji je obradila naša dična zagrebačka jezikoslovna redakcija. I dalje — u istom duhu — (pod istim zagrebačkim slovom »d«) d e m o r a l i s a t i je objašnjeno u deset redaka, dok je d e m o r a l i z i r a t i upućeno na demoralisati, a oprimjereno potvrdom d e m o r a l i z u j e t e, koja je iz djela, naravno, Branka Ćopića.

I brojni odnosi nešto govore, kao kad kod riječce »da« ima jedanaest potvrda iz jedne književnosti, a jedva šest iz druge;

d a h je zrak, vazduh (ali nipošto i u z d u h. pp.).

E k a v i c a i u ovoj »ijekavskoj« varijanti ima prevlast i prednost (ne samo u potkrepama i ilustracijama) nego i u samim definicijama:

tako je f i l m a d ž i j a i definiran ekavski — »čovek koji snima film«, te se ovaj Rječnik pokazuje kao jedinstven primjer polupismenosti i jezičnog nasilja, jer se u njem ekavica miješa s ijekavicom, što se inače ne dopušta ni učenicima u puškoj školi. A dobro je imati pri tome na umu da je i slovo »f« obrađivano u Zagrebu!!! Isto i d e g u s t a t o r, kod kojeg nalazimo »stručnjak za p r o c e n j i v a n j e«.

Uz g r a d i v o ima sinonim g r a đ a, ali pod g r a đ a nema g r a d i v a, što također govori o preferencijama.

Upotrijebi li se s u s t a v ili z r a k (u definiciji), odmah slijede s i s t e m i v a z d u h; ali, kad se kod d i f t e r i j e kaže s l u z o k o ž a, nema s l u z n i c e kao dodatne riječi. I naći ćemo tu stotine takvih primjera, kao nepobitne dokaze nedosljednosti i nesustavnosti u temeljnoj razradbi i obradbi ovog promašenog priručnika.

I g a s se definira kao »v a z d u š a s t o fizičko tijelo«.

Zašto f r o n t ima prednost ispred oblika f r o n t a...

A zanimljivo je i ovo: navodi se ruska riječ g r a m a t a (u značenju »povelja«), a uopće nema naše, slavenske riječi za gramatiku (s l o v n i c a). Ta se riječ nalazi u našim najnovijim dvojezičnim rječnicima (npr. Deanovićevom). Takve se riječi ovdje namjerice izbjegavaju. Praktički, to znači: našim učenicima (i čitaocima uopće) većina će naših pisaca iz XIX stoljeća postati nerazumljivi, otuđeni.

Međutim, kao da nije dovoljno što se u primjerima miješa ekavica i ijekavica i što se u samim definicijama to isto čini, nego se još — da bi zbrka bila veća — u samom poretku natuknica navode izmiješani ijekavski i ekavski oblici, što je doista neznanstveno i apsurdno. Nitko u ovoj zemlji niti govori, niti piše, niti misli tako smiješano ijekavsko-ekavski ili ekavsko-ijekavski (ukoliko nije krajnje neupućen u naš jezik, ukoliko nije kakav polutuđinac ili polubezumnik — a nisu valjda upravo takvi bili uzor dičnim sastavljačima i potpisivačima ove rječničke nakaze)...

Uostalom, da se takve tvrdnje ne bi činile nedovoljno potkrijepljenim, evo još primjera:

d i o i d i o b a naprosto se prevode sa d e o i d e o b a, a primjeri-ilustracije-potvrde i za jedno i za drugo daju se u srpskoj, ekavskoj varijanti i iz djela srpskih pisaca. (Sve su to, ponovimo, primjeri iz slova koje su odabrali zagrebački obrađivači.)

Pa ako je numerička slika izvora za Rječnik mogla još nekako zadovoljiti, obradba natuknica je zaista nešto posve drugo!

Uz d e c e m b a r s k i uopće nema p r o s i n a č k i, niti u definiciji, niti kao sinonim.

I. d e f a n z i v a ima prednost pred d e f e n z i v o m. Općenito, najviše je leksičkih potvrda iz djela V. S. Karadžića i srpskih pisaca, tako da se glavnina riječi ilustrira rečenicama u — kako se to već poželjno kaže — »istočnoj varijanti«. U zapadnoj su varijanti običaj glagolske posudbenice na -i r a t i, dok se po ovom Rječniku posve izjednačuju s onim na -i s a t i, koliko se ovim drugim ne daje već prednost, kao što mnogi slučajevi potvrđuju.

A uz put budi rečeno, besmisleno je i licemjerno što ovaj Rječnik ne donosi pučke, svakodnevne, razgovorne riječi za spolnost, spolovilo, spolne odnošaje. Naime, te petoslovčane riječi su barem isto toliko važne kao n o s ili r u k a, te je posve neshvatljivo što nisu unesene, a doneseno je toliko toga nepotrebnog i nakaznog, kao npr. »glavnokomandujući«, riječ bez koje bi se zaista moglo... Barem bi znanost morala poštovati načelo n a t u r a l i a n o n s u n t t u r p i a.

*

* *

I napokon, što je zapravo ovaj Rječnik?

Ako je rječnik književnog jezika, morao bi ili popisati sve riječi iz stanovite književnosti (što je, naravno, tehnički nemoguće) ili samo one koje smatra za najknjiževnije od književnih. Kao što se iz navedenih primjera vidi, tu nekog čvrstog i poštenog principa nema. Jer, dok se, na primjer, oblik b r o j i d b e n i uopće ne navodi, navodi se g d u n j a (za d u n j u), potvrđeno u Stevana Sremca, ili pak svaka jezična nesklapnost koju je slučajno zabilježio V. S. Karadžić, kao d i m n o za d i v n o. Tu nekog priterija, istina, ima, samo on nije ni znanstven, ni kulturan — ako s jednog područja ulaze i najrjeđi hapaksi, a s drugog se zaobilaze i normalne riječi: ako se u odnosu na jednu književnost bilježi gotovo sve, a u odnosu na drugu samo ono što odgovara unaprijed utvrđenim mjerilima, koja su vrlo sumnjiva.

V

Bitne su značajke prosuđivanog Rječnika ove:

a) ni kod izbora leksikografskih oznaka, ni kod izbora primjera n e m a č v r s t o g s u s t a v a; moglo bi se reći ovako: jedino što je čvrsto jest nakana — izbrisati svaku specifičnost, samosvojnost bilo srpskog bilo hrvatskog književnog jezika k a o t a k v o g, nastojeći po svaku cijenu načiniti lingvističkog centaura ili pojmovnu k o n j o k r a v u, jezični entitet koji je čista fikcija;

b) dotične oznake se pokazuju ovlašnim, definicije (osobito strukovnog nazivlja) nasumičnim i nepreciznim;

c) nema potpune koordinacije verbalnih referencija i kros-referencija;

d) naš je jezik slavenski; i gdje god je to moguće (a moguće je u 95% slučajeva) valja dati prednost slavenskoj, našoj riječi ispred tuđice.

Ovaj Rječnik pak postupa gotovo obratno: njemu su čiste slavenske riječi često samo k o v a n i c e ili z a s t a r j e l e, dok se mnogi barbarizmi propuštaju kao normalne riječi;

e) ovaj je Rječnik leksikografski promašaj i zbog toga što krivotvori stvarno stanje, pretvarajući pri tome jednu književnost u nametnika, a drugu u žrtvu...

f) budući da se sračunato miješaju ekavske i ijekavske potkrepe, izjednačava se i ono što nikako nije jednako, te se tvori izmišljen jezik.

Što je posrijedi?

Cjelokupni naš suvremeni kulturni život potvrđuje činjenicu da su se oko Beograda i Zagreba iskristalizirala dva jezična književna ususa. Upotrijebili mi pri tome ime istočna i zapadna varijanta, hrvatskosrpski i srpskohrvatski, hrvatski ili srpski, hrvatsko-srpski i srpsko-hrvatski ili hrvatski i srpski jezik govorimo u biti isto (ako znamo o čemu govorimo), jer ustvrđujemo diferencije, a ne istovjetnost. Naša jezična praksa pokazuje, da mi u književnom jeziku ne miješamo ekavicu i ijekavicu (ni u istočnoj, ni u zapadnoj uporabi), da nije isto i n u s u uopšte/uopće, bezbednost/sigurnost, vlak/voz, fudbal/nogomet i stotine i tisuće drugih specifičnosti (fonetske, morfološke, sintaktičke, stilističke i kulturološke naravi). Ovaj Rječnik prelazi preko toga, vršeći tako nasilje i nad prošlim i nad sadašnjim stanjem našeg književnog jezika. U tom smislu on je negacija i srpske i hrvatske republičke jezične prakse, a isto tako i bosansko-hercegovačke, jer čak ni na miješanom području BiH nitko ne miješa ekavicu i ijekavicu, kao ni tipične riječi poput uopće/uopšte. U istom tekstu to u SFRJ ne čini nitko, i samo bi ovaj Rječnik htio naturiti nešto takvo, ali — zašto?!

Uzmemo li u obzir, kakvim se jezikom danas u Socijalističkoj Republici Hrvatskoj služi televizija, radio, novine (i Vjesnik i Borba, zagrebačko izdanje), znanstveni i književni časopisi, škole i izdavačka poduzeća — vidjet ćemo da se poštiva stanoviti književni običaj, standard, i da se zaista ne brkaju v e r b a s p e c i f i c a. A kao dokaz da srodno i blisko još nije i isto, neka posluži jedna vrlo suvremena publikacija: u B i l t e n u I n t e r s t e n a, broj 2, rujan 1967 — u članku »O v i s n o s t s k r a ć i v a n j a o j e z i k u i n a r j e č j u« stoji doslovce:

»Od razlika među ijekavštinom i ekavštinom znatno su veće i za stenografiju znatno važnije razlike među hrvatskim i srpskim književnim jezikom. T e s e r a z l i k e s a s t o j e o d o k o d e s e t t i s u ć a r i j e č i, o d o k o 8 5 g l a s o v n i h z a k o n a, o d p r e k o 2 0 0 p r a v i l a t v o r b e r i j e č i i o d s t a n o v i t o g b r o j a p r a v i l a s i n t a k s e, d e k l i n a c i j e i k o n j u g a c i j e.« (str. 46).

Od svega toga u ovom Rječniku nema ni traga. Rječnik književnog jezika zapadne varijante (koji bi poštivao i baštinu i suvremeno stanje) morao bi biti pisan — recimo — ovako:

1. latinicom, ijekavski, bez podvostručenja ekavskim oblicima;

2. donijeti riječi za obje varijante, ali npr. pojam f a b r i k a uputiti na t v o r n i c a, i tu definirati, ilustrirati, obraditi;

3. svaki potvrđeni oblik zapadne varijante bio bi primaran po položaju i obradbi, a istočni uvijek naveden (samo u ijekavskom obliku) kao varijanta, odnosno sinonim (var., sin.).

Međutim, uzevši u obzir ovaj Rječnik ovakav kakvim smo ga dobili, možemo zaključiti slijedeće:

1. Rječnik zaobilazi najveći dio jezičnog blaga stare i starije hrvatske književnosti štokavskog narječja;

2. Rječnik krši ustavne odredbe o jeziku, jer natura ono što se ne bi smjelo naturati, ni jednoj ni drugoj strani:

3. Rječnik krši Novosadski dogovor (kojeg su temeljna načela, istina, nejasna, ali koji ipak osuđuje jezično nametanje);

4. Rječnik u potpunosti negira opstojnost jezičnih varijanti kako ih shvaćaju i promiču u najnovije vrijeme i naša najviša društvena i politička tijela (CK SKSR Hrvatske i CK SKSR BiH), provodeći nedopustivo miješanje i nametanje;

5. Rječnik osobito niječe i potire izdiferenciran jezični standard sredstava javne komunikacije, novina, knjiga i dokumenata u Socijalističkoj Republici Hrvatskoj;

6. Rječnik je po svojoj temeljnoj koncepciji duhovno čedo etatizma i centralizma;

7. Rječnik je na nedovoljnoj znanstvenoj razini leksikografske obradbe i vrvi materijalnim pogreškama;

8. Rječnik je konzervativan, jer zaobilazi vitalni verbalni materijal;

9. Rječnik je reakcionaran, jer nije u skladu s načelima decentraliziranog samoupravljačkog socijalizma u kulturi.

Ako je sve to točno (a čini mi se da jest, quod erat demonstrandum) — ostaje još samo pitanje: komu je trebao i komu još treba ovakav Rječnik...

(*Kritika* 1, 1968)

LEKSIČKI MAGAZIN I LIKOVNA KULTURA*

Igor Zidić

I

Postoje li valjani razlozi kojima lingvistički i leksikografski nestručnjak može opravdati svoje udjevice u raspru što je o jednom leksikografskom djelu vode leksikografski stručnjaci? Odgovorio bih: postoje ili ne postoje — zavisno o djelu i njegovoj tematskoj širini; postoje ili ne postoje — zavisno o tome da li je nestručnjak u leksikografiji stručnjak u nekoj od onih struka što se u leksikografsko djelo ulijevaju kao pritoci u jezero; napokon, postoji ili ne postoji — zavisno i o polemici što je, jezikom o jezik, vode jezikoslovci.

I kad sve to razmotrim tješim se, da neće unaprijed biti odveć zazorno kušam li i ja što je u bačvi. Napokon, riječ je o obavijestnom (informativnom) i opisnom (deskriptivnom) rječniku cjelokupnog nam leksika. Mogu, dakle, sa stajališta jedne znanstvene discipline čije stručno nazivlje također pripada našoj leksici — pa mu je mjesto i u rječniku »cjelokupnog rječničkog blaga« — reći koju o tome koliko nas i kako *Rječnik* informira, kako i što opisuje. Tà može li jezikoslovac opisivati pojave koje inače razmatra i proučava povijest, pa — uže — povijest kulture i povijest umjetnosti, što je to što bi povjesniku likovnih umjetnosti moglo zapriječiti da procijeni kako nas stručni jezikoslovci — kao nestručni povjesnici umjetnosti — izvještavaju o stručnom nazivlju struke koju ne poznaju, i, osobito, kako li tek *opisuju* ono što *ne poznaju?* Ne bojim se, stoga, da bih — nakan prikazati samo nešto od svega u *Rječniku* — mogao biti neskromniji od onih koji, znajući nešto, popisaše i opisaše u njemu sve.

Da je i golem broj raznovrsnih izvora i najveća marljivost u njihovu ekscerpiranju sama po sebi nedostatna za sastavljanje dobrog opisnog rječnika čini nam se očitim. Već je pitanje selekcije izvorâ pitanje visoke stručne spreme na tolikom broju znanstvenih područja da nema toga univerzalanog diletanta, ma bio on i genijalan gramatičar, koji bi mu sam bio dorastao. I kad doktor Mitar Pešikan naglašava da »stručna vrednost rečnika zavisi najpre od kvaliteta i bogatstva građe«[1] onda se moramo zapitati ne ovise li o čemu, isto tako, i kvalitet i bogatstvo rječničke građe? Jezikoslovac je neupućen u druge struke kao inoslovci u jezikoslovlje: nema uvida u njihove bibliografije, a ni specifične spreme kojom bi — sve da uvida ima — mogao procjenjivati korisnost djelâ s njihova posebnog, nelingvističko-znanstvenog stajališta.

---

* Bilješke uz RJEČNIK HRVATSKOSRPSKOGA KNJIŽEVNOG JEZIKA I (A-F), II (G-K), Matica hrvatska — Matica srpska, Zagreb — Novi Sad, 1967.